

*Попович О. В.,**кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінально-правових дисциплін  
Чернівецького юридичного інституту  
Національного університету «Одеська юридична академія»*

## ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ: ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ

**Анотація.** У статті досліджено заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, проаналізовано положення кримінального законодавства, які стосуються таких заходів та висловлено пропозиції з приводу їх удосконалення.

**Ключові слова:** система заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, попередження, штраф, ліквідація, конфіскація майна, заборона зайняття певними видами діяльності.

**Постановка проблеми.** Ратифікація Україною таких міжнародно-правових актів, як Конвенція ООН проти корупції, Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією, Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, про фінансування тероризму зумовила необхідність впровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Особливої актуальності визначена проблема набула у зв'язку з прийняттям Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» від 23 травня 2013 року № 314-VII [1], в результаті чого Кримінальний кодекс України (далі – КК України) [2] було доповнено розділом XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб», нормами якого визначені види таких заходів, підстави та правила їх застосування, порядок звільнення від них, а також види юридичних осіб, до яких вони можуть бути застосовані. Таким чином, вперше на рівні кримінального закону було вирішено питання про кримінальну відповідальність юридичної особи у формі так званої квазікримінальної (обмеженої) відповідальності за злочини, вчинені її керівником/ засновником/ учасником або іншою уповноваженою особою.

Залишаючись осторонь дискусії про доцільність чи недоцільність запровадження заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, яка на залежить від визнання чи невизнання юридичної особи суб'єктом кримінальної відповідальності чи суб'єктом злочину, спробуємо з'ясувати, чи можна вести мову про закономірності побудови та взаємозв'язку таких заходів, іншими словами, чи утворюють зазначені заходи певну систему. Перевага такого підходу полягає в тому, що він дозволяє повністю побачити систему заходів кримінально-правового характеру, і на її основі більш відповідально підходити до питання про обрання тих чи інших заходів в кожній конкретній правовій ситуації, більш точно реалізовувати відповідні принципи кримінальної відповідальності.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** У зв'язку зі змінами кримінального закону, що мали місце останнім часом, питання кримінальної відповідальності юридичних осіб опинилося під пильним науковим прицілом таких вчених, як О.Ю. Антонова, В.І. Борисов, Р.В. Вереша, В.А. Власіхіна, Б.В. Волженкін, С.Б. Гавриш, Б.М. Грек, В.К. Грищук, Є.С. Дем'янов, У.С. Джекабаєв, С.Г. Келіна, І.Д. Козочкін, І.В. Красницький, В.М. Кудрявцев, В.В. Лунєєв, П.С. Матишевський, І.І. Митрофанов, О.О. Михайлов, А.В. Наумов, А.С. Нерсесян, А.С. Нікіфоров, С.І. Нікулін, Н.А. Орловська, О.Ф. Пасека, А.С. Політова, О.В. Сенаторова, І.В. Сітковський, В.Н. Смітінко, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін, В.С. Устінов, С.О. Харитонов, П.Л. Фріс та ін. Однак існуючі дослідження кримінальної відповідальності юридичних осіб не торкнулися проблеми системи заходів, що можуть бути застосовані до юридичної особи у разі вчинення злочину.

**Мета статті** – дослідити проблеми законодавчої регламентації заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, і на цій основі сформулювати теоретичні положення та практичні рекомендації, спрямовані на їх усунення.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Характерною особливістю вітчизняної квазікримінальної моделі відповідальності юридичної особи є те, що, з одного боку, юридична особа не визнається суб'єктом злочину, а з іншої – передбачена можливість застосування до юридичної особи відповідних заходів кримінально-правового характеру.

Перед тим, як дати відповідь на питання, чи утворюють передбачені в КК України заходи кримінально-правового характеру власну систему, необхідно з'ясувати, що розуміється під системою як науковою категорією взагалі та системою заходів кримінально-правового характеру зокрема.

В тлумачних словниках сучасної української мови система визначається як структура, що становить єдність закономірно розміщених і функціонуючих частин [3, с. 412]; порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв'язком частин чого-небудь [4, с. 1320–1321]. Доктрина кримінального права України оперує поняттям «система покарань», до визначення якого науковці підходять по-різному. Так, Н.Ф. Кузнєцова визначає систему покарань як цілісну множинність видів покарання (елементів системи) та підсистем, які включають згруповані за різними підставами види покарання [5, с. 24]. Недосконалість цього визначення зумовлена тим, що в ньому не враховано наведення законодавцем чіткого переліку видів покарань, а не їх невизначеної множинності. В.А. Якушин під системою покарань розуміє соціально обумовлену, взаємопов'язану та суворо обов'язкову для судів сукупність видів покарань, установлену кримінальним законом у вигляді

цілісного та вичерпного переліку, розташованого у відповідній ієрархічно завданій послідовності [6, с. 240]. Найбільш вдале та апробоване часом, на нашу думку, є визначення системи покарань з урахуванням її основних ознак, запропоноване В.В. Сташисом. Під останньою розуміється установлений кримінальним законом і обов'язковий для суду вичерпний перелік покарань, розташованих у певному порядку за ступенем їх суворості [7, с. 328].

Враховуючи вищевикладене, на наш погляд, під системою заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб необхідно розуміти встановлений кримінальним законом і обов'язковий для суду вичерпний перелік заходів кримінально-правового характеру, розташованих у певному порядку за ступенем їх суворості.

Статтею 96-6 КК України встановлений вичерпний перелік заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб. Як основні заходи визнаються штраф та ліквідація, тоді як конфіскація майна виділяється як додатковий до ліквідації захід. Аналогічний підхід законодавець використовує при визначенні основних і додаткових видів покарання з тією лише різницею, що вказує на специфіку їхнього призначення. Так, згідно з ч. 4 ст. 52 КК України за один злочин може бути призначено лише одне основне покарання, передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України. До основного покарання може бути приєднане одне чи кілька додаткових покарань у випадках та порядку, передбачених КК України.

Все це обумовлює необхідність визначення в ст. 96-6 КК України таких кримінально-правових категорій, як «основний захід кримінально-правового характеру» та «додатковий захід кримінально-правового характеру», що застосовуються до юридичної особи. На наш погляд, основний захід кримінально-правового характеру, що застосовується до юридичної особи, – це захід примусу, який може бути призначений лише як самостійний та не може бути приєднаний на додаток до інших видів заходів. За один злочин може бути призначено лише один основний захід кримінально-правового характеру, який передбачений ст. 96-6 КК України. Додатковий захід кримінально-правового характеру, що застосовується до юридичної особи, – це захід примусу, що призначається лише на додаток до основного заходу і самостійно застосовуватися не може.

На нашу думку, означена позиція законодавця щодо можливості застосування тільки двох основних видів заходів кримінально-правового характеру обмежує дію принципів кримінальної відповідальності. Такий підхід не дозволяє призначити юридичній особі захід, вид, строк та розмір якого сприяв би загальній та спеціальній превенції злочинів та певним чином компенсував шкоду, спричинену особі, суспільству або державі.

На думку П.Л. Фріса, вирішення питання про санкції, які можуть застосовуватися до юридичних осіб як суб'єктів кримінальної відповідальності, повинно здійснюватися залежно від: 1) виду юридичної особи, яка визнана суб'єктом кримінальної відповідальності (особа приватного права, особа публічного права, політична партія чи громадська організація); 2) виду та розміру спричиненої шкоди (фізична, матеріальна, нематеріальна); 3) наявності зв'язків з організованою злочинністю, (діяльність на кошти, отримані злочинним шляхом, прикриття для діяльності злочинних організацій тощо) [8].

Однак жоден із зазначених критеріїв не був врахований законодавцем при визначенні видів та порядку застосування

заходів кримінально-правового характеру, що можуть бути застосовані до юридичних осіб. У зв'язку з цим, як зазначає Ю.П. Пономаренко, за загальним правилом до юридичної особи може бути застосований тільки такий захід, як штраф [9, с. 158]. Зокрема, суд, відповідно до ст. ст. 96-9 і 96-8 КК України, повинен застосувати до юридичної особи ліквідацію з конфіскацією майна у разі вчинення її уповноваженою особою від її імені терористичного злочину (ст. ст. 258-258-5 КК України) або від її імені та в її інтересах злочину проти основ національної безпеки (ст. ст. 109, 110, 113 КК України), злочину проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (ст. ст. 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України) та деяких інших злочинів, передбачених у п. 4 ст. 96-3 КК України. В жодному іншому випадку ні ліквідація, ні конфіскація майна до юридичної особи не можуть бути застосовані. Тому у всіх інших випадках до юридичної особи може бути застосований тільки такий захід, як штраф, що за своєю суттю означає ігнорування принципів диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності.

Відзначимо, що ст. 96-7 КК України, яка визначає особливості застосування штрафу як виду заходу кримінально-правового характеру, застосованого до юридичної особи, не передбачає можливості його заміни на інші заходи у разі неможливості його сплати юридичною особою. У зв'язку з цим не виключаються ситуації, за яких при неможливості сплатити означені рішенням суду суми штрафів вчинене суспільно небезпечне діяння взагалі залишатиметься без кримінально-правового впливу, оскільки нормами чинного КК України не передбачена кримінальна відповідальність юридичної особи за ухилення від застосування заходів кримінально-правового характеру, в тому числі і штрафу. У зв'язку з цим виникає необхідність доповнення ст. 96-7 КК України частиною четвертою, в якій би передбачалась можливість заміни штрафу на інші заходи кримінально-правового характеру. В основу такої заміни повинен бути покладений ступінь тяжкості вчиненого її уповноваженою особою злочину, розмір завданої шкоди, характер та розмір неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою.

Існування лише єдиного заходу в законодавстві України здатне породити і конкретні негативні наслідки – невиконання зобов'язань перед кредиторами, підвищення цін на товари і послуги, звільнення працівників. Як зазначає А.О. Данилевський, грошові штрафи, як правило, включаються у виробничі витрати і через механізм ціноутворення повертаються фірмам споживачами. Фактично збитки, заподіяні корпорації внаслідок сплати нею штрафу, можуть перекидатися не лише на споживачів, що досить проблематично за умов ринкової конкуренції, а й на рядових акціонерів, які не мають жодного відношення до зловживань управлінського персоналу і не здатні запобігти їх вчиненню у майбутньому. Крім того, кримінальне переслідування відволікає увагу громадськості від керівництва і службовців організації, які, за загальним правилом, відповідальні за вчинення злочину та які за справедливістю повинні підлягати покаранню [10, с. 347].

У зв'язку з цим виникає необхідність встановлення в кримінальному законі також інших заходів кримінально-правового характеру, які разом із штрафом утворювали б цілісну систему. Цілком зрозуміло, що юридична особа не може бути засуджена до позбавлення волі. Варто погодитись з думкою Г. Хайне про те, що корпоративні санкції повинні не мати репресивну, знищуючу мету, а залишати юридичній особі можливість випра-

вити свою поведінку в майбутньому і змінити свою діяльність відповідно до закону [11, с. 45].

В цьому контексті аргументовано є позиція І.В. Сітковського, який пропонує застосовувати до юридичних осіб попередження, яке повинно застосовуватись як основне покарання та виражати негативну оцінку злочинної поведінки юридичної особи. Тобто це найбільш «м'яка» форма реагування держави на вчинений юридичною особою злочин. У такому випадку, на думку науковця, може найповніше реалізуватися превентивна функція. За загальним правилом призначення такого покарання не призведе до реального зменшення наявного майна юридичної особи, що дозволить збільшити ймовірність виправлення недоліків у діяльності юридичної особи, збільшити суспільну корисність такої діяльності, зберегти трудовий колектив, місця на ринку товарів (послуг) тощо [12, с. 184–185].

Вважаємо, що попередження повинно бути визначене як найменш суворий основний захід кримінально-правового характеру та вноситься у письмовій формі. Зміст попередження як заходу впливу на юридичну особу повинен полягати в офіційному, від імені держави, осуді протиправної діяльності юридичної особи з метою повідомити про неприпустимість подальших подібних дій. Такий захід може бути застосований тільки у разі вчинення злочинів невеликої тяжкості, які не становлять значну суспільну небезпеку і не призвели до заподіяння значної шкоди. У зазначених видах злочинів попередження повинно використовуватись як альтернатива штрафу.

Крім попередження, необхідно передбачити в якості основного заходу, що застосовується до юридичних осіб, заборону зайняття певним видом діяльності.

Принагідно зауважимо, що ця санкція передбачена у законодавстві більшості сучасних європейських держав у різних модифікаціях, зокрема призупинення деяких прав (Голландія, Фінляндія, Литва); заборона певної діяльності (Польща, Фінляндія, ЄС, Литва); регулювання випуску продукції (Голландія); усунення директора (ЄС); призначення довірчого керуючого (Голландія, Фінляндія); позбавлення ліцензії, заборона виконання певних дій, таких як участь у публічних заявках на підряд, випуск конкретних товарів, укладення контрактів, рекламна діяльність тощо; позбавлення наданих пільг, зокрема, субсидій або податкових переваг (Франція, Голландія); закриття діяльності підприємства чи його окремих підрозділів (ЄС, Голландія, Литва) [13, с. 147].

В.К. Гришук та О.Ф. Паска визначають заборону зайняття певним видом діяльності як позбавлення юридичної особи на певний строк права вчиняти певні види правочинів, створювати філії (представництва), засновувати інші юридичні особи або бути їх учасником (акціонером, пайовиком тощо), випускати акції та інші цінні папери, одержувати від держави дотації, пільги, користуватися та (або) володіти та (або) розпоряджатися певним майном, відкривати банківські рахунки за кордоном, здійснювати інші види діяльності [14, с. 288].

За характером правообмежень заборона зайняття певним видом діяльності передбачає обмеження не лише майнового, але й організаційного характеру, а тому повинна використовуватись як альтернатива штрафу, причому аналогічно до визначення розміру штрафу повинен визначатися і строк позбавлення юридичної особи права на зайняття певним видом діяльності, зокрема, виходячи із розміру незаконно одержаної неправомірної вигоди, а у разі якщо таку вигоду не було отримано або її розмір неможливо обчислити, залежно від ступеня тяжкості злочину, вчиненого уповноваженою особою юридичної особи.

Заслугує на підтримку висловлена у науці думка про необхідність передбачення у кримінальному законі такого заходу, як ліквідація не всієї організації, а лише її частини – філії (представництва), яка може бути застосована, якщо суд дійде висновку про можливість збереження юридичної особи, однак неможливість подальшої діяльності її певного структурного підрозділу [14, с. 289]. В такому разі застосування додаткового обов'язкового заходу у вигляді конфіскації майна повинно стосуватись лише майна такого структурного підрозділу. Тобто у випадку передбачення в якості основного заходу ліквідації структурного підрозділу юридичної особи необхідним є внесення змін до конфіскації як додаткового кримінально-правового заходу, застосованого до юридичної особи. Стаття 96-8 КК України повинна передбачати часткову конфіскацію, тобто конфіскацію майна структурного підрозділу юридичної особи у випадку його ліквідації.

**Висновки.** Підсумовуючи сказане, зазначимо, що обраний законодавцем підхід, відповідно до якого законом про кримінальну відповідальність визначені лише окремі види заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, без утворення їх цілісної системи не створює для суду можливості для їх ефективного застосування в рамках конкретних кримінальних проваджень, що, в свою чергу, ставить під сумнів справедливість та обґрунтованість прийнятих ним рішень.

У зв'язку з цим виникає необхідність у реформуванні кримінального закону та утворенні цілої системи таких заходів, які різнилися за характером кримінально-правового впливу та видом правообмежень. В якості основних заходів кримінально-правового характеру повинні бути передбачені: 1) попередження; 2) штраф; 3) заборона зайняття певними видами діяльності; 3) ліквідація як всієї юридичної особи, так і її частини – філії (представництва). В якості додаткового заходу повинна передбачатись конфіскація як всього майна юридичної особи у разі її повної ліквідації, так і конфіскація майна структурного підрозділу – філії (представництва) у разі ліквідації лише її частини, при цьому конфіскація майна повинна передбачатись у якості додаткового, а не обов'язкового заходу для посилення репресивного кримінально-правового впливу.

#### Література:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб : Закон України від 23 травня 2013 року № 314-VII // Офіційний вісник України. – 2013. – № 47. – Ст. 1686. – С. 47.
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 25. – Ст. 131.
3. Тлумачний словник сучасної української мови: Близько 5000 слів / уклад. І.М. Заб'яка. – К. : Арій, 2007. – 512 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпін'я : Перун, 2005. – 1728 с.
5. Кузнецова Н.Ф. Курс уголовного права : [учебник для вузов] : в 2 т. / Н.Ф. Кузнецова, И.М. Тяжкова. – М. : Зерцало, 2002. – Т. 2 : Общая часть: Учение о наказании, 2002. – 464 с.
6. Энциклопедия уголовного права : в 8 т. – СПб. : Издание профессора Малинина, 2005-2007. – Том 8: Уголовная ответственность и наказание / [З.А. Астеимров, В.Н. Орлов, О.В. Старков и др.] ; под ред. В.Б. Малинина. – 2007. – 798 с.
7. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник] / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Потогін та ін.] ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 456 с.
8. Фріс П.Л. Юридична особа як суб'єкт кримінальної відповідальності / П.Л. Фріс // Проблеми впровадження кримінальної

- відповідальності юридичних осіб : матер. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (1-14 квітня 2013 р.) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ivpz.org/nternet-konferents-ya-2013>.
9. Пономаренко Ю.А. Правила застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб / Ю.А. Пономаренко : зб. наук. пр. Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Серія «Право. – 2014. – Вип. 22. – С. 155–160.
  10. Кримінальне право. Загальна частина : [підручник] / [за ред. А.С. Беніцького, В.С. Гуславського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського]. – К. : Істина, 2011. – 1112 с.
  11. Хайне Г. Коллективная уголовная ответственность: проблема санкций / Г. Хайне // Право и политика – 2001. – № 7. – С. 43–51.
  12. Ситковский И.В. Уголовная ответственность юридических лиц : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / И.В. Ситковский. – М., 2003. – 204 с.
  13. Актуальні проблеми кримінального права : [навч. посіб.] / [В.М. Попович, П.А. Трачук, А.В. Андрушко, С.В. Логін]. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 256 с.
  14. Гришук В.К. Кримінальна відповідальність юридичних осіб / В.К. Гришук, О.Ф. Пасека // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 4. – С. 274–291.

**Попович Е. В. Меры уголовно-правового характера, применяемые к юридическим лицам: проблемы применения и пути совершенствования**

**Аннотация.** В статье исследованы меры уголовно-правового характера, применяемые к юридическим лицам, проанализированы положения уголовного законодательства, касающиеся таких мер, и высказаны предложения по поводу их усовершенствования.

**Ключевые слова:** система мер уголовно-правового характера, применяемых к юридическим лицам, предупреждение, штраф, ликвидация, конфискация имущества, запрет занятия определенными видами деятельности.

**Popovych O. Criminal measures for legal entities: problems of application and ways to improve**

**Summary.** The article investigated criminal measures for legal entities, analyzed articles of criminal law related to such activities and expressed suggestions to improve them.

**Key words:** system of criminal measures for legal entities, warning, fine, liquidation, confiscation of property, prohibition of occupation of certain activities.